

Een nieuw idee in Europa

Lineaire orde en verpletterende wanorde

René Sanders

Een onvermijdelijke aanleiding tot dit artikel

Een oververhit consumptiepaleis met een dalende omzet

Het enige belangwekkende vraagstuk van deze tijd is het formuleren van een vrije en ongebonden kritiek. De economische, politieke en culturele dictaten met hun vergaande morele gevolgen moeten, en dat spreekt voor zich, ter discussie worden gesteld. De totale beheersing van het leven, de absolute controle van de massa die alleen kan overleven door dwangmatig en continu te werken, te consumeren en te recreëren is voor het globale kapitalisme een onverbiddelijke noodzaak. Overal wordt men geconfronteerd met verplichte stompzinnigheden als sportwedstrijden, spectaculaire televisieprogramma's, geënceneerde oproeren en bloedeloze filosofische bespiegelingen. Niet alleen, wat dit betreft, moeten wij de immorele toestand die ons wordt opgelegd, deze ondraaglijke staat van ellende, aan de kaak stellen.

Na de voorbije jaren van een volstrekte afwezigheid in de gewone zin van het woord van een vrije en scherpe kritiek, is het nu tijd de huidige maatschappelijke situatie, die getypeerd kan worden als een kapitalistisch systeem dat zich in een permanente staat van crisis bevindt, diepgaand te bekritisieren. Als deze situatie niet openlijk aan de orde wordt gesteld, voordat het huidige economische systeem implodeert, is elke verandering een lachertje. Een nieuwe kritiek die de bestaansdoeleinden van de oude overneemt en tekortschiet in het ontdekken en introduceren van een nieuwe, is gedoemd te mislukken. Slechts één project is momenteel het overwegen waard en dat is het uitwerken van een nieuwe kritiek. En dat betekent dat we genoodzaakt worden avontuurlijk te denken.

De avonturier is iemand die avonturen begint, niet iemand die door avonturen wordt overvallen. Het vervaardigen van een vrije ongebonden kritiek zal de onophoudelijke verwezenlijking van een bewust gekozen activiteit moeten zijn. En de desastreuze overgang van het ene conflict naar het andere, waaraan filosofen in het verleden binnen een aantal jaren doodgingen of gek werden, moet voor lief worden genomen, de geschiedenis heeft aangetoond dat zij, hoe dan ook, geleefd hebben.

Wij zullen de soevereine aantrekkingskracht van het fenomeen woe-de moeten herontdekken, door die net als een handvol filosofen in het

verleden een rol te laten spelen in de kritische reflectie op het huidige systeem ten einde het in slaap gesukkelde oude continent Europa met nieuwe ideeën wakker te schudden. Het met tranen beladen stilzwijgen moet worden verbroken en de ingehouden woede tot leven gewekt.

Bovenstaande ongepubliceerde aantekeningen (uit het ondergrondse) dateren van januari 2004. Deze aantekeningen hielden een belofte in om 'ooit' een kritiek te schrijven die bevrijd was van alle 'historische culturele en ideologische' ballast.

Een woord vooraf

Najaar 1983 hield Michel Foucault een aantal openbare lezingen en colleges in California waarin het begrip parrèsia centraal stond. Parrèsia (tegenwoordig gespeld als parrhêsia, omdat nieuwlichters waarschijnlijk bevreesd zijn dat de klemtoon verkeerd wordt gelegd!) wordt door Foucault gedefinieerd als vrijmoedig spreken. Het begrip heeft bij hem absoluut een positieve lading. Later vlak voor zijn dood, juni 1984, gaat hij nader in op parrèsia in relatie tot macht en politieke ideologie.

Zo stelt hij, dat in een meer ongunstige betekenis het begrip terug te vinden is bij Plato en andere christelijke denkers. Door hen wordt parrèsia opgevat als inhoudsloos geklets. In deze negatieve betekenis van het begrip wordt hun angst om de echte waarheid over God te spreken tot uiting gebracht. Die waarheid dient onderdrukt en weggezet te worden als prietpraat. Maar in de meest teksten uit de klassieke oudheid wordt parrèsia juist positief ingekleurd.

De parrèsiastès, degene die parrèsias spreekt, denkt wat waar is, zegt wat werkelijk waar is. Als er al iets van de parrèsiastès gezegd kan worden dan is het dat hij moedig is, dat hij de moed heeft om de waarheid te spreken. Want bij het uiten van parrèsia, zo stelt Foucault, ontstaat er altijd een gevaarlijke situatie. Degene die zich aangesproken voelt of zij die zich aangesproken voelen kunnen maatregelen treffen, zodanig dat de vrijmoedige spreker het spreken onmogelijk kan worden gemaakt.

Degene die vrij en moedig spreekt neemt een zeker risico, omdat hij een scherpe houding aanneemt tegenover de morele wetten die hem opgelegd worden. Hij kiest onverkort en altijd voor de vrijheid. Door onverbloemd en vrijmoedig te spreken zet de spreker zijn vrijheid op het spel. Hij verkiest vrijmoedigheid boven stellige overtuiging, waarheid boven leugens, spreken boven stilzwijgen, het risico van de dood boven het leven in zekerheid, kritiek boven meehuilen met de media, en morele plicht boven eigenbelang en onverschilligheid.

De functie van parrèsia is niet anders dan het uitoefenen van kritiek, het is uitspreken van een openbare aanklacht tegen de misstanden in een systeem. Het spreekt voor zich, dat in elk gevestigd systeem iedereen het recht moet hebben om vrijuit te spreken. Geen enkel systeem, ook het democratische niet, kan bepalen wie wel en wie niet de waarheid mag spreken. Door kritiek te uiten, door vrij en moedig te spreken over hoe instituties – hoe de dagelijkse en andere praktijken, gedragingen, gewoonten, verhoudingen, machtsstructuren, ideologieën functioneren – treedt namelijk een deel van de waarheid aan het licht die het gevestigde systeem aan het wankelen kan brengen. 'Het gaat er niet om te ontdekken wie we zijn, maar om te weigeren wat we zijn', M. Foucault.

'Hoe kon een zwerm vogels vorige week zomaar dood uit de lucht vallen. Sommige christenen zien er een teken in: het einde der tijden is nabij. Dat dachten ze in februari 1598 ook (Trouw 12 januari 2011). Nee, ze hadden werkelijk geen idee wat er aan de hand kon zijn. Gehuld in een gebreid vest, wollen muts diep over de oren, deed Faye Moore uit het dorp Beebe in de Amerikaanse staat Arkansas haar verhaal voor de tv-camera's. Het was oudejaarsavond en ze had nog even haar hondje uitgelaten, om hem zijn behoefte te laten doen. Opeens hoorde ik poef, poef en een soort gefladder ... De volgende ochtend keek haar man Charles uit het keukenraam 'Ik zag zwarte dingen in de tuin liggen. Het leken me geen vuurpijlen ... Het bleken dode vogels te zijn. Toen zag ik dat de hele straat bezaaid lag met dode vogels. Ik heb ze niet aangeraakt, want ik wist niet wat er gebeurd was'.

Een zo op het oog onheilspellende bericht afkomstig uit het in en in christelijke Verenigde Staten waar tientallen denominaties in een moordende concurrentieslag verwickeld zijn. Is het een teken dat de door hen vurig verlangde eindtijd nabij is of, wat ook kan, dat het op de uiterst warrige (overgangs-)tijd duidt waarin deze globe zich bevindt? Deze chaotische tijd vraagt erom kritisch tegen het licht te worden gehouden, voordat op alle continenten de vogels uit de lucht vallen.

Inleiding

Wordt het niet hoog tijd om met de misantropische en reactionaire systemen van zowel links als rechts te breken. Over de gehele aardbol hebben conservatieve en pragmatische mensbeelden zich genesteld in de hoofden van mensen. Overal zijn zij geaccepteerd en overheersend geworden. Feitelijk zou de kritische rede, om tot nieuwe inzichten te komen, zich moeten richten op de toekomst. Maar op de toekomst heeft het denken geen vat. Uit teleurstelling en misschien ook wel vanwege een gebrek

aan kritisch vermogen heeft een niet gering aantal door de metafysica besmette filosofen zich overgegeven aan ressentimenten. De werkelijkheid is door hen ongeneeslijk ziek verklaard. En met deze constatering valt niet veel garen te spinnen. Sinds lange tijd hebben andere heelmeeesters, niet die van de filosofische soort, hun bevoorrechte plek in de media ingenomen. Zij drukken zich uit in termen van crises, rampen, stormen, bakzeil halen, slagzij maken, averij oplopen. De gehele scheepvaartencyclopedie wordt overhoop gehaald om de stand van de huidige economie te beschrijven die kortweg gezegd een zinkend schip is. Maar er blijken altijd mensen te zijn die tegen de stroom in roeien. Voor hen is er de afgelopen jaren zoveel gebeurd dat er eindelijk weer een nieuw hoofdstuk geschreven kan worden in het grote boek van de menselijke samenleving.

De traditionele sociaaldemocratie is ideëel gezien al lang geleden 'knock-out' geslagen, in sociaal, ethisch en politiek opzicht heeft zij geen enkel nieuw idee geformuleerd. Eerder is zij in achterwaartse richting gegaan, en wel zover dat zij in de loop van jaren negentig in rechts populistisch vaarwater is terecht gekomen. Zij heeft zich teruggetrokken in het bastion van de verdediging waar het begrip respect zo'n beetje haar laatste vondst was. Zij heeft geen enkel antwoord gegeven op de crises die zich op meerdere terreinen gemanifesteerd hebben.

Wat zij gedaan heeft en dat is ook het enige positieve wat erover deze beweging gezegd kan worden, dat dat met een beetje goede wil haar laatste revolutionaire daad is geweest, dat zij de crisis van de het kapitalisme bespoedigd heeft door ruim baan te geven aan de neoliberale snel-trein. De ketels van de financiële locomotief worden in de West-Europese landen onder haar heerschappij midden jaren negentig zo hoog opgestookt dat die in 2007 dwars door de kapitale barrière heen vloog.

Ook het begrip 'multitude', waarmee de laatst overgebleven nostalgisch ingestelde communisten: de Negri's, Hardts en Zizeks op de proppen kwamen – bij hen een creatieve veelheid die als hefboom zou dienen om het bestaande kapitalisme omver te werpen – blijkt een hulpeloos begrip te zijn. Zij hebben totaal niet begrepen dat het object van hun zoektocht niet in de periferie van de maatschappij, maar in het eroderend centrum te vinden is. En daar is het tegenwoordig dan ook te vinden. Ook hebben zij niet begrepen dat het nieuwe revolutionaire subject alleen uit de tegenstelling binnen de onderdrukte, vernederende en de diep beledigde massa te voorschijn zal komen. Uit het zo ontstane conflict zal het zich tot een 'realiteit' kunnen ontwikkelen.

Alle kritiek op de globalisering bezit een regressief en reactionair element. Je zou van een soort onvermijdelijke kinderziekte van de kritiek kunnen spreken. In een bepaald opzicht wijst het op een onvermijdelijke

reactie op een onvermijdelijke irritatie. Dat is het positieve daaraan, je kunt tenslotte alleen in het heden, niet in het verleden leven.

Maar de werkelijkheid is een andere. Op de keper beschouwd leven we sinds de 19de eeuw met een vreemdsoortige neo-matriarchale religieuze cultus, waarin de aloude godin van de vruchtbaarheid, vervangen is door de godin van de beurzen, het kapitaal, het geld, de winst, het spektakel. Dat is de ideologische en reactionaire kant van de medaille. De andere, harde kant laat een kapitalistisch systeem zien met een Januskop dat naar buiten toe hardhandig optreedt en naar binnen de burger verwent met consumptieve lekkernijen. In de kapitalistische 'genotskathe-draal' met zijn weelderige consumptiepaleizen en spetterende reclame-industrie, wordt de thermostaat hoog ingesteld. De westerse mens is in deze wonderlijke en illusionaire wereld getransformeerd in een naar consumptie snakkende vegeterende wezen. Intussen is, vanwege die hoge atmosferische consumptiedruk, zijn kritische bewustzijn en zijn natuurlijke neiging tot opstand verdampt. En in dat gat is het kapitaal en zijn trawanten maar al te graag gesprongen. Van de aarde heeft men een kunstmatige zon proberen te maken, en van de beurs een grote financiële flipperkast. Men heeft de wereld omgetoverd in een broeikas van overconsumptie en een monetaire gokhal.

Wij leven een tijd waar frivoliteit troef is. We leven in een tijd van hedonisme. We leven in een vermaaksmaatschappij. Bovenstaande roept de vraag op ofwel het systeem waarin we leven nog als zuiver kapitalistisch kunnen duiden of dat we in een orde der dingen leven, in een door massamedia geanimeerde, op eigendomsverhoudingen gefundeerde staat die een pseudosociaal gezicht heeft. Officieel wordt dat door de media en partijpolitici de neoliberale markteconomie genoemd.

Toen het project socialisme mislukt was, is er een antisocialisme, ook wel neoliberalisme genoemd, voor in de plaats gekomen. Dat antisocialisme ging gepaard aan een a-socialisme waarbij sociologisch en filosofisch gezien het individualisme als uithangbord diende. Dat heeft de nodige gevolgen gehad. Sinds de laatste 19de eeuwse ideologische bolwerken (op die paar exotische curiosa na) geslecht zijn, zijn er op deze wereld meer dan 10 miljoen multimiljonairs en meer dan 1000 miljardairs bij gekomen. En dat staat weer in een schril contrast met 50% van de bevolking dat een nu-linkomen heeft of een zeer laag inkomen. En als we Michael Moore mogen geloven dan is de situatie in de Verenigde Staten niet veel beter. In het land dat zich graag mag presenteren als voorhoede van

de kapitalistische experimenten beschikken 400 Amerikanen over meer rijkdom dan de meer 150 miljoen Amerikanen bij elkaar.¹

Er is aan de bovenkant van de samenleving een nieuwe feodale 'kaste' ontstaan, een elitaire stand die over nieuwe machtsmiddelen beschikt en die globaal gezien het financiële apparaat alle richtingen uitstuurt. Net als de oude feodale stand beschikt en heerst zij over het kapitaal én de mensen, maar dan uiteraard in een veelvoud daarvan.

Op maatschappelijk en economisch gebied is het socialisme dood verklaard, maar op het gebied van de communicatievormen is een bepaalde vorm van socialisme gerealiseerd. Is dat dan de langverwachte gerealiseerde utopie? Nee, niet echt! Zo op het oog lijkt het of sinds meer dan dertig jaar een wereldwijd communicatienetwerk de afstand tussen de dingen geslecht heeft, maar in feite is de vervreemding tussen de mensen onderling alleen maar toegenomen, ondanks de illusie die ontstaan is door interactieve middelen zoals hyves, facebook, twitter e.d.

In het huidige communicatiesysteem bestaat de echte uitwisseling van informatie niet meer: zij vindt in ieder geval nauwelijks nog direct tussen mensen plaats, zij verloopt altijd via de organen van het spektakel of via technische communicatiemiddelen. De uitwisseling van informatie is als het ware verzelfstandigd, is los van de mensen komen te staan. Zij wordt ingepast in een bemiddeld systeem dat uitsluitend de onmiddellijke uitwisseling en consumptie van informatie tot doel heeft. Al het utopisch potentieel dat nog voorhanden is, is door de communicatie-industrie geannexeerd en opgebruikt. De afgelopen jaren heeft de moderne massaculatuur het exclusieve recht verworven de binnenwereld te veruiterlijken. Er is een mediale beeldenwereld geschapen waarbij het individu zijn droomwereld, zijn droombewustzijn, zijn mythologisch bewustzijn ontnomen is.

De omvorming van de wereld in een groot trainingskamp is sinds Plato's *Politeia* aan de gang. In het Morgenland is die ontwikkeling zelfs al van oudere datum. De expansieve wereldreligies, hindoeïsme, boeddhisme, islam, christendom waren onmiskenbaar de doctrines van de negatie van wereld en het leven. Pas na de renaissance, en eigenlijk pas vanaf de 18de eeuw heeft men dat negatieve in een meer positief beeld proberen te vertalen. Toen ontstonden er ideologieën op een meer humanistische grondslag die vaak het gewelddadige karakter van de oude meenamen. Vooral de in Trier geboren kritische filosoof legde een belangrijke basis

¹ Michael Moore (6-3-2011), *The Smug Wea/they Have Gone Too Far--And We're Finally Fighting Back*. Het blijkt inmiddels nog veel schrijnender te zijn, zie: S. Lansley *The cost of inequality* (2011). Al is de kritiek nog zo snel de werkelijkheid achterhaalt haar wel.

voor een van de meest invloedrijke ideologieën van de 19de en 20ste eeuw. Maar ook de werken van Marx waren het onvermijdelijke lot beschoren veroordeeld te worden tot het domein van de geschiedenis namelijk dat van de strijd tussen de interpretaties van de interpreatoren. In wezen kan ook het marxisme gerekend worden tot de wereld van de militante monotheïstische ideologieën waarvoor het christendom de basis heeft gelegd.² Zo teert het christendom, met zijn geschiedenis van tweeduizend jaar en met zijn ongeëvenaarde op machtsbeluste wil om te gehoorzamen en te dienen, op een paar rolletjes perkament die later samengebundeld in de volksmond ook wel het Nieuwe Testament wordt genoemd.

Hierin staat de loodzware opdracht waarmee de verlosser opgezaaid werd, 'Meent niet, dat ik gekomen ben om vrede te brengen op de aarde; Ik ben niet gekomen om vrede te brengen, maar ik kom met het zwaard. Want ik ben gekomen om tweedracht te zaaien tussen een man en zijn vader en tussen een dochter en haar moeder en tussen een schoondochter en haar schoonmoeder; en de huisgenoten zullen zijn vijanden zijn.'³

Het Nieuwe Testament is het meest sprekende voorbeeld van de wereldgeschiedenis makende macht van het interpreteren van een tekst. In deze geschiedenis past ook het werk van Marx. Als een van de laatste vaderfiguren van de waarheid heeft Marx onder zijn zonen het geloof gezaaid dat ook het verzet tegen de vader van de vader van de dialectiek afkomstig is.

De marxistische kerk wilde als een drie-eenheid van vader, zoon en kritiek wereldgeschiedenis maken. Maar de zoon pleegde een broederlijke vadermoord en de werkelijke kritiek werd daarmee om zeep gebracht, zo leert ons de geschiedenis van het marxistisch denken. De marxistische kerk wilde maar niet geloven dat Marx een direct licht werpt op de toestand waarin de geavanceerde geld- en mediamaatshappij zich bevindt.

Ook vandaag de dag blijft Marx op een onheilspellende wijze actueel. 'De levende dode dat als geldwaarde onder de mensen rondwaart en dat als lachende communicator tijd en zielen rooft van de levenden', heerst tegenwoordig zonder valse voorwendselen over de geavanceerde samenlevingen.⁴ Arbeid, communicatie, kunst en liefde lopen allemaal voorop in de met veel pracht en praal aangeklede slotparade van het geld. Zij vormen ten slotte de onontbeerlijke substantie van de actuele media- en belevingsmachine.

² R. Sanders (2010), *De chaosmaatschappij*, Utrecht.

³ *Mattheüs* 10, 34-38.

⁴ G. Debord (1967), *La société du spectacle*, Parijs.

Leven we in 'een maatschappij van gekochte kopers en geprostitueerde prostitueerden die zich schikt in de globale machtsverhoudingen', zoals Sloterdijk stelt in zijn *Filosofische Temperamenten*.⁵ Of kunnen we juist een nieuwe weg inslaan om het verzet te beschrijven ten einde meer handen en voeten te geven aan Sloterdijks met veel barokke versierselen omkleeden aan Rilke ontleende pleidooi: 'Du mußt dein Leben ändern'.⁶

En dat veronderstelt dan wel een eigenzinnige 'Du', een met een scherp en kritisch bewustzijn. Maar deze kritische mens bevindt zich voorlopig nog in een 'Nebelstadium' (Walter Benjamin). Het zouden de heden-daagse variant van de mysterieuze figuren kunnen zijn, de *gandharwa*, die in de Indische sagen een belangrijke rol spelen. Zij zijn voor de ene helft 'hemelse' genieën en voor de andere helft wezens met een duivels karakter. Geen van deze figuren heeft een vaste plek, zij beschikken zelfs niet over een vaste schaduw. Ook is het niet iemand die inwisselbaar is met een vriend of vijand. Intelligent en begaafd als geen ander, zijn zij altijd bezig met nieuwe ideeën, met nieuwe plannen en wilde fantasieën.

Hoewel ze daartoe wel in staat zijn, brengen zij die plannen nooit ten uitvoer. Maar zij beschikken wel over een onverzettelijke houding, een onbemiddelde gratie, een mathematische scherpste in hun oordeel en smaak, zij bezitten een luchtige buigzaamheid in hun woordgebruik, zij behoren feitelijk tot een complementaire wereld, zij refereren aan een verloren gegane kritische houding en een onverzoenlijke wijze van anders-denken. Hun motto is: wij hebben met deze wereld niets te maken, dat is 'de ware kracht en bron' om scherp te kunnen oordelen.

En we zouden het ook in meer structuralistische termen kunnen vertalen, zoals die door Foucault onder woorden zijn gebracht: het subject is niet 'iets' dat ernaar streeft om op te gaan in de substantiële werkelijkheid, integendeel het is iets dat uit de confrontatie en strijd met de instrumenten die hem op spel zetten, juist zelf het spel op de wagen zet.

Bovenstaand artikel is opgenomen in mijn boek: De Chaos compleet uit 2012

⁵ P. Sloterdijk (2010), *Filosofische temperamenten*, Amsterdam

⁶ P. Sloterdijk (2009), *Du mußt dein Leben ändern*, Frankfurt am Main